

SÜNİ İNTELLEKTİN HÜQUQİ STATUSU VƏ VAHİD YANAŞMANIN TƏTBİQİ İLƏ BAĞLI ÇƏTİNLİKLƏR

KAMRAN XƏLİLOV¹

Annotasiya

Müasir hüquq sistemi uzun illərdir ki, bir çox yeniliklərlə üz-üzə qalmışdır. Bu yeni trendlərdən biri də süni intellekt sistemləri və onların hüquqi fəaliyyətə təsirindən ibarətdir. Heç şübhə yoxdur ki, hər bir yenilik kimi, süni intellekt də özü ilə bərabər həm müsbət, həm də mənfi bir çox təsirləri gətirir. İstənilən halda, dəyişən dünyanın və texnoloji yeniliklərin işığında innovativ vasitələrin qiymətləndirilməsi və onların sahib olduğu potensialdan maksimal dərəcədə istifadə edilməsi hüquq elmi üçün kifayət qədər vacibdir. Bu baxımdan, süni intellektin hüquq elminə təsirlərini anlamaq, həmçinin süni intellekt əsaslı sistemlərin hüquqi fəaliyyətlə qarşılıqlı əlaqəsini dərinlən mənimsəmək üçün onun hüquqi təbiətinin müəyyən edilməsi və vahid yanaşmanın formalaşdırılması zəruridir. Bu tədqiqat işi süni intellektin hüquqi təbiətini müəyyən etməyə cəhd edir və vahid yanaşmanın formalaşdırılmasında üzləşilən potensial çətinlikləri analiz edir. Bu məqsədlə müəllif beynəlxalq təcrübəni və bir sıra inkişaf etmiş ölkələrin qanunvericilik fəaliyyətini araşdıraraq doktrinal təhlil aparır, mümkün hüquqi tərifin müsbət və mənfi tərəflərini müqayisə edir və son nəticədə, süni intellektə vahid yanaşma təqdim edərək balanslı tənzimləmə metodunun zəruriliyini əsaslandırır.

Açar sözlər: *süni intellekt, anlayış, maşın əsaslı sistem, alqoritmik sistemlər toplusu, vahid yanaşma, qanun layihəsi, texnologiya.*

I. Giriş

Texnoloji yenilik olmasına baxmayaraq, süni intellekt son illərdə hüquq elmində ən vacib mövzulardan biri kimi qarşımıza çıxır. İnsan beyni və onun qərar qəbul etmə funksiyasına oxşar sistemlərin tətbiqi gündəlik həyatımızın bir hissəsinə çevrilmişdir. Rəqəmsal dünyanın reallığında süni intellekt sistemləri cəmiyyətin müxtəlif sahələrində hüquqi, etik və iqtisadi dəyişiklikləri özü ilə bərabər gətirmişdir. Bu baxımdan, süni intellekt həm texniki, həm də hüquqi çətinliklərlə üzləşir və yeni araşdırmaların ortaya çıxmasına səbəb olur. Buna görə də, mövcud şəraitdə süni intellektin hüquqi anlayışının təsbit edilməsi və tənzimlənməsi məsələsi istər milli, istər regional, istərsə də beynəlxalq səviyyədə ciddi müzakirə mövzudur. Müasir dövrdə bir çox inkişaf etmiş dövlətlər artıq öz qanunvericiliyində süni intellektin hüquqi müstəvidə tənzimlənməsi məqsədilə bir sıra aktlar qəbul etsələr də, sözügedən mövzu üzrə müzakirələr hələ də davam etməkdədir. Fərqli konseptual yanaşmalar arasında hüquqi və texniki çərçivəyə uyğun tərifin tapılması bu sahənin inkişafı üçün vacib addımdır.

II. Xarici ölkələrin qanunvericiliyində süni intellektə dair hüquqi yanaşma

Süni intellekt anlayışının hüquqi təsbiti ilk dəfə 2020-ci ildə ABŞ-da qəbul edilmiş “Milli Süni İntellekt Aktı (National Artificial Intelligence Initiative Act of 2020)” adlı sənəddə yer almışdır. Bu Qanunun ABŞ-ın qanunvericilik kodeksində (toplusunda) yerinə, yəni 15. U.S.C. § 9401-ci maddəsinə əsasən, süni intellekt dedikdə, *“insan tərəfindən müəyyən edilmiş məqsədlər üçün real və ya virtual mühitlərə təsir göstərən proqnozlar, tövsiyələr və ya qərarlar verə bilən maşın əsaslı sistem”* başa düşülür. Əlavə olaraq qeyd olunur ki, *“süni intellekt maşın və insan əsaslı girişlərdən istifadə edərək aşağıdakıları həyata keçirir: 1) real və virtual mühitləri qorumaq; 2) həmin qavramaları avtomatlaşdırılmış analiz üsulu ilə modellərə tətbiq etmək; 3) məlumat və ya fəaliyyət üçün variantlar formalaşdırmaq məqsədilə model nəticələrindən istifadə etmək.”* [23].

Avropa İttifaqı süni intellekt sahəsində bu günə qədər dünyada ən yaxşı səviyyədə hazırlanmış hüquqi akta sahibdir. Belə ki, 2021-ci ildə Avropa İttifaqı Komissiyası tərəfindən “Süni intellekt

¹ Doktorant / Cinayət prosesi kafedrası / Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin Heydər Əliyev adına Akademiyasının müəllimi / email: kamran.khalilov.isa@bsu.edu.az

Qanunu (Artificial Intelligence Act) layihəsi təqdim edilmiş və uzun müzakirələrdən sonra 2024-cü ildə qüvvəyə minmişdir. Həmin sənədin 3-cü maddəsinin məzmununu təhlil edərkən aşağıdakı kimi tərif ortaya çıxır: *“müxtəlif səviyyələrdə muxtariyyət funksiyası ilə işləmək üçün nəzərdə tutulmuş, maşın və ya insan tərəfindən təmin edilmiş məlumat və girişlərə əsaslanaraq, fiziki və ya virtual mühitlərə təsir göstərə biləcək proqnozlar, məzmunlar, tövsiyələr və qərarlar kimi aktların necə yaradılacağını müəyyən edən bilən maşın əsaslı sistemdir”* [15].

Göründüyü kimi, sözügedən tərifdə bir neçə məqam nəzərə çarpır. Öncə, *“müxtəlif səviyyələrdə muxtariyyət funksiyası ilə işləmək”* və ya *“müxtəlif səviyyələrdə muxtariyyət nümayiş etdirmək”* dedikdə süni intellekt əsaslı sistemlərin bir sıra hallarda insanın göstərişindən və nəzarətindən kənar özbaşına təhlil apararaq müəyyən nəticələr əldə etmək qabiliyyətini işarə edir. Başqa sözlə desək, bu onun nisbi müstəqil xüsusiyyətini ortaya çıxarır ki, görünür, Avropa İttifaqı Komissiyasının mütəxəssisləri süni intellektin tərifində bu məqamı qeyd etməyi vacib hesab ediblər. İkinci vacib məqam *“maşın və ya insan tərəfindən təmin edilmiş məlumat və girişlərə əsaslanaraq”* hissəsi ilə əlaqədardır. Belə ki, burada məqsəd süni intellekt sistemlərinin uyğunlaşa bilən, maşın öyrənməsi, məntiq və ya biliyə əsaslanan yanaşmalardan istifadə edərək, insan tərəfindən müəyyən edilmiş məqsədlərə necə nail olmaq barədə nəticə çıxaran bacarıqlara sahib olmasını izah etməkdir. Üçüncü məqam isə süni intellekt sistemlərinin bütün fəaliyyətilə yekunda həm fiziki mənada (məsələn, sənəd), həm də rəqəmsal mühitdə istifadə edilə biləcək istənilən növ datanı hazırlamaq və təqdim etmək əlamətini ifadə edir.

Avropa İttifaqı süni intellekt anlayışını vahid bir hüquqi çərçivəyə salmaq üçün risk əsaslı yanaşmadan istifadə edir. Sözügedən Qanun süni intellekt əsaslı sistemləri risk səviyyələrinə görə 4 əsas kateqoriyaya ayırır: 1) Qadağan olunmuş sistemlər – buraya insanların davranışlarını manipulyasiya edən, zərərli məqsədlər üçün təqlid edən, həmçinin sosial kredit sistemlərində saxta maliyyə rıçarqları edən süni intellekt texnologiyaları daxildir; 2) Yüksək riskli sistemlər – buraya səhiyyə, energetika, hüquq-mühafizə, biometrik nəzarət və kritik infrastrukturlara təsir edən süni intellekt texnologiyaları daxildir; 3) Məhdud riskli sistemlər – çatbotlar, avtomatik qərarvermə xüsusiyyətlərinə malik sistemlər kimi istifadəçi ilə bilavəsitə əlaqədə olan vasitələr başa düşülür; 4) Aşağı riskli sistemlər – süni intellektlə işləyən filtrasiya və tövsiyə sistemləri kimi gündəlik tez-tez istifadə olunan texnoloji vasitələr başa düşülür [25].

Bu o deməkdir ki, Avropa İttifaqı bu Qanunla süni intellekt əsaslı sistemləri və ya tətbiqləri sahib olduğu təhlükəsizlik parametrinə görə qiymətləndirəcək və ona adekvat profilaktik, nəzarət və sanksiya tədbirləri təşkil edəcəkdir. Fikrimizcə, Avropa İttifaqı tərəfindən qəbul edilmiş Süni İntellekt Aktı hazırda müvafiq sahədə ən çox istifadə edilən və hüquqi tənzimlənmə xüsusiyyətləri baxımdan daha yaxşı imkanlar təqdim edən sənəddir. Xüsusilə, risk əsaslı yanaşma bu aktın mötəbərliyini daha da artırır. Digər tərəfdən, verilmiş tərif həddindən çox texniki xarakter daşıyır və gələcək yönümlü strategiyalar üçün tam dəqiq ifadə hesab edilə bilməz.

Süni intellekt sistemləri hazırda bir-birindən tamamilə fərqlənən və çoxşaxəli tapşırıqları icra edir. Bunlar ictimai münasibətlərin istənilən sahəsində (siyasi, sosial, iqtisadi, mədəni, səhiyyə, hərbi, sənaye, təhsil və s.) insan əməyini əvəz etməklə, onların işini yüngülləşdirərək daha çevik və operativ nəticələr təqdim edir. O bu tapşırıqları icra edərkən özü ilə bərabər bir çox potensial təhlükələri də gətirmiş olur [8, s. 2]. Biz süni intellekt əsaslı texnoloji vasitələrin hər birini eyni səviyyədə qəbul edə bilmərik. Çünki ictimai münasibətlərin hər bir sahəsi özünəməxsus xarakter daşıyır. Məlum olduğu kimi, hüquq normaları ictimai münasibətlərin müxtəlif sahələrini spesifik şəkildə tənzimləyir. Məhz elə buna görə də, süni intellekt əsaslı sistemlərin fəaliyyətinin hüquq normaları ilə ziddiyyət yaratmaması üçün müvafiq sahədə hansı risklərin yaranacağını müəyyən etmək vacib amilə çevrilir. Məsələn, səhiyyə sahəsində tətbiq edilən süni intellekt sistemlərinin daşdığı risk mədəniyyət və ya incəsənət sahəsindəki ilə eyni olmayacaqdır. Bu baxımdan, risk əsaslı yanaşma vacibdir və ölkəmizdə də müvafiq sahədə gələcəkdə qəbul ediləcək qanunvericilik aktlarında nəzərə alınması vacibdir.

Böyük Britaniyada hazırda süni intellektə tam hüquqi tərif verilməmişdir. Lakin Britaniya hökuməti tərəfindən 2023-cü ilin mart ayında dərc olunan “Süni intellekt tənzimlənməsi: yenilik tərəfdarı yanaşma (AI regulation: a-pro innovation approach)” adlı hüquqi sənəddə süni intellektə

münasibətdə vahid yanaşmanın qəbul edilməsi məqsədilə bir sıra təkliflər irəli sürülmüşdür. Belə ki, həmin sənədin 3.2.1-ci maddəsinin məzmunundan aydın olur ki, süni intellektə vahid hüquqi tərifin verilməsi kifayət qədər çətin və problemlə məşğul məsələdir. Bunun əsas səbəbi kimi, süni intellektin sahib olduğu iki əsas xüsusiyyət göstərilir: uyğunlaşa bilmə bacarığı (adaptivity) və nisbi müstəqillik (autonomy). Məsələn, uyğunlaşa bilmə bacarığı süni intellekt sistemlərinin insanlar tərəfindən asanlıqla görülmə bilməyən məqamları müəyyən edib proqnoz və ya nəticə təqdim edə bilmək qabiliyyətidir. Tez adaptasiya olmaq və insan tərəfindən öncədən təxmin belə edilməyən fərqli nəticələr təqdim etmək qabiliyyəti süni intellektə tərif verilməsini çətinləşdirən birinci amil kimi izah olunur. Bəzən süni intellekt sistemləri insanın birbaşa direktivi və ya nəzarəti olmadan belə müəyyən prosesləri özbaşına icra edə bilir ki, bu da ikinci amil olaraq başa düşülür [4].

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, Britaniya hökuməti tərəfindən süni intellektə hüquqi tərif verilməsi üçün hüququn bəzi prinsiplərindən istifadə edilmişdir. Daha dəqiq desək, hesabatlıq və idarəetmə, təhlükəsizlik, güvənlik və möhkəmlilik, şəffaflıq və ədalət prinsipləri kimi bir sıra hüquqi yanaşmalar tətbiq etməklə, süni intellekt anlayışının mahiyyətinin izah olunmasına cəhd göstərilmişdir. Bu yolla onlar vahid tərifin formalaşdırılmasına çalışsalar da, hələ də bununla bağlı qanunvericilik aktı qəbul edilməmişdir [1].

Türkiyə Respublikasında isə 24 iyun 2024-cü il tarixində süni intellekt üzrə ilk Qanun layihəsi təqdim edilmişdir. Layihə 8 maddədən ibarət olmaqla, əsasən süni intellekt sisteminin istifadəçilərini, təminatçıları, distribyutorlarını, idxalçıları və bu sistemdən təsirlənə bilən istənilən fərdləri özündə ehtiva edir. Maraqlısı budur ki, həmin layihədə süni intellektə aşağıdakı kimi tərif verilməsi təklif edilmişdir: *“Süni intellekt - insan kimi koqnitiv funksiyaları yerinə yetirə bilən və öyrənmə, düşünmə, qavrama və dil anlama kimi bacarıqlara sahib kompüter əsaslı sistemdir”* [12].

Qanun layihəsinin 6-cı maddəsində zərərli süni intellekt tətbiqlərindən istifadə edildiyi, süni intellekt sistemləri tərəfindən yanlış və ya saxta məlumatların təqdim edildiyi, eləcə də müvafiq sahədəki öhdəliklərin pozulduğu hallarda müxtəlif məbləğlərdə cərimələrin tətbiq olunması da nəzərdə tutulmuşdur [22, s. 10].

Hazırda dünyada süni intellektə vahid hüquqi tərifin verilməsində davam edən qızgın müzakirələrin və icra edilən fəaliyyət tədbirlərinin nəticəsi kimi bir çox ölkələrdə süni intellekt üzrə strateji proqramlar hazırlanmışdır. Bu ölkələrin sırasına Çin, Yaponiya, Cənubi Koreya, Kanada, Rusiya və s. daxildir. Sözügedən ölkələrdə süni intellektə vahid tərif qəbul edilməsə də, əsas məqsəd süni intellektin inkişafını stimullaşdırmaq, onun dövlət və ictimai münasibətlərin müxtəlif sahələrində tətbiqini təmin etmək, həmçinin süni intellektin işləmə mexanizmini nəzərə alaraq etik, təhlükəsizlik və məlumatların qorunması kimi məsələləri yenidən tənzimləməkdir.

III. Azərbaycan Respublikasında Süni İntellekt konsepsiyası üzrə mövcud vəziyyət

Oxşar tendensiya ölkəmizdə də müşahidə olunmaqdadır. Belə ki, “Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün süni intellekt Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2025-ci il 19 mart tarixli 530 nömrəli Sərəncamı ilə ölkəmizdə süni intellekt siyasəti üzrə vacib addımlardan biri atılmış oldu. Həmin sənədin əsas məqsədi rəqəmsal transformasiyanı dəstəkləməklə yanaşı, milli təhlükəsizliyi və iqtisadi dayanıqlılığı təmin etməkdir. Bununla yanaşı, süni intellekt sənayesinin formalaşdırılması və rəqabət qabiliyyətinin artırılması, ixtisaslı kadrların hazırlanması, süni intellektin dövlət idarəçiliyinə və iqtisadiyyata inteqrasiyası, informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi kontekstində etik və hüquqi çərçivələrin yaradılması strategiyanın əsas istiqamətləri kimi müəyyən edilmişdir [9].

Həmin Strategiya süni intellektin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində vahid və sistemli yanaşmanın formalaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Strategiyada süni intellektin tətbiqi zamanı etik prinsiplərə, hüquqi çərçivəyə və insan hüquqlarının qorunmasına xüsusi vurğu edilməsi, gələcəkdə bu texnologiyanın hüquqi statusu ilə bağlı sualların normativ şəkildə həll olunmasına təkan verəcək əsas sənəd rolunu oynadığını göstərir. Sənəddə süni intellektin inkişafı və tətbiqinin hüquqi əsaslarla təmin edilməsi konkret strateji hədəf kimi qeyd olunur. Bu hal özlüyündə ölkə ərazisində süni intellektə vahid hüquqi tərifin qanunvericilik səviyyəsində formalaşdırılması zərurətini ortaya qoyur.

Hazırda bu texnologiyaya dair hüquqi təriflərin verilməsində boşluqların olması, hüquqi qeyri-müəyyənlik yaratmaqla yanaşı, məsuliyyətin bölgüsü, etik-hüquqi subyekt kimi tanınıb-tanınmaması məsələlərində də tənziyyətə mexanizmlərinə ehtiyac yaradır. Bu tənziyyətə mexanizminin əsasında prioritet olaraq *“Süni intellekt haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu layihəsinin* qəbul edilməsi dayanır. Sözügedən qanunvericilik aktının qəbul edilməsi, ilk növbədə, süni intellektin hüquqi tərifini verərək onun müəyyənləşdirici texniki və funksional meyarlarını təsbit edəcək. Bu hal süni intellekt sistemlərinin digər texnologiyalardan fərqləndirilməsinə, risk əsaslı təsnifat aparılmasına və hüquqi məsuliyyət rejimlərinin uyğunlaşdırılmasına imkan yaradacaqdır. Digər vacib məqam kimi, fərdi məlumatların qorunmasında güclü infrastrukturun formalaşdırılması təmin ediləcəkdir. Məlum olduğu kimi, süni intellekt sistemlərinin şəxsi məlumatların emalında, profil yaratma və avtomatik qərarvermədə iştirakı, insan hüquqları və şəxsi həyatın toxunulmazlığı ilə bağlı ciddi risklər yaradır. Məhz belə bir qanunvericilik aktında belə risklərə qarşı etik və hüquqi təminatlar nəzərdə tutulacaq və vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsi daha sistemli şəkildə həyata keçiriləcəkdir.

Beləliklə, qeyd edilənlərdən aydın olur ki, süni intellekt əsaslı sistemlərin hüquqi tənzimlənməsi istiqamətində ən vacib addım vahid tərifin verilməsidir. Lakin, təqdim edilmiş təriflər texnologiyanın inkişafına paralel olaraq daima təkmilləşir və yenilənir. Süni intellekt üzrə anlayışın təqdim edilməsi kifayət qədər çətin, eləcə də həm hüquqi, həm də texniki bilik və bacarıqlar tələb edən bir haldır. Bu baxımdan, bu tədqiqat işi süni intellektin vahid tərfi ilə bağlı analitik təhlil həyata keçirir və nəticədə vahid terminin formalaşdırılması üçün təklif irəli sürür.

IV. Süni intellektə vahid hüquqi tərifin verilməsinə cəhd

İlk öncə, hər hansı obyektə və ya predmetə münasibətdə hüquqi tərif formalaşdırmaq lazımdırsa, bunun üçün bizə nələrin lazım olduğunu bilməkdə fayda vardır. Nəzəriyyədə mövcud olan fikirlərə əsasən, hüquqi anlayış üçün bir neçə faktorun nəzərə alınması vacibdir. Bunlar inklüzivlik, dəqiqlik, hərtərəflilik, praktik yönümlü olması və davamlılıqdır. Belə ki, hüquqi təriflər həddindən çox geniş və ya həddindən çox yığcam olmamalı, dəqiq olmalı və ikili mənada tövsif olunmamalıdır. Həmçinin təriflər ifadə edəcəyi predmeti və ya hərəkəti bütün xüsusiyyətləri ilə bircə, yəni tam əhatə etməlidir. Predmetin və ya hərəkətin hansısa bir sahəsi hüquqi tərifin əhatə dairəsindən kənar qalmamalıdır [17, s. 2].

Süni intellektin anlayışı tərtib olunarkən, yuxarıda qeyd olunan faktorların, həmçinin həm texniki mahiyyətin, həm də hüquqi tənzimləmə və məsuliyyət məsələlərinin nəzərə alınması vacibdir. Süni intellekt özlüyündə hüquqi bir termindən daha çox texniki anlamda başa düşülür. Bu da təsadüfi deyil. Çünki süni intellekt texnologiyası alqoritmlər, çətin və mürəkkəb riyazi hesablamalar üzərində qurulub. Alqoritmlər süni intellektin əsas özəyini təşkil edir. Süni intellektin məlumatları emal və təhlil etmək, həmçinin nəticələr çıxarmaq kimi bütün funksional fəaliyyətinin əsasında məhz alqoritmlər dayanır [5]. Bəzən insanlar, hətta bir çox hüquqşünaslar gündəlik həyatda tez-tez bu sualla qarşılaşır: süni intellekt tətbiqləri bu qədər uzun prosesi və ya böyük həcmdəki məlumatları bir neçə saniyənin içində necə emal edərək təqdim edə bilər? Bunun cavabı çox sadədir: alqoritmlər. Göründüyü kimi, alqoritmlər olmadan süni intellektin fəaliyyəti bir heçə bərabərdir. Lakin bu günə qədər milli və beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş, təklif olunmuş süni intellektin vahid təriflərində bu nüans nəzərə alınmamış, daha çox süni intellektə maşın əsaslı sistem kimi izah verilmişdir. Göstərilənlərə əsasən, ilkin mərhələdə, süni intellektə aşağıdakı kimi anlayış verilə bilər:

“süni intellekt – insan tərəfindən təyin olunmuş məqsədlərə uyğun olaraq avtonom və ya qeyri-avtonom şəkildə qərarlar qəbul edə bilən, verilənləri emal edərək öyrənmə, uyğunlaşma və proqnozlaşdırma qabiliyyətinə malik olan, real və virtual mühitlərə təsir göstərən alqoritmik sistemlər toplusudur”.

Qeyd olunan tərif bir çox məqamları özündə ifadə etsə də, tam deyildir və diqqət edilməli 2 məqam vardır. Birinci məqam odur ki, süni intellekt məlumatları təkcə emal etmir, həm də müəyyən nəticələr çıxara bilər [11, s. 6345]. Biz bu faktı Avropa İttifaqı və Britaniya nümunələrində açıq-aşkar müşahidə etdik. Süni intellektin əsas məqsədi təkcə məlumatları emal etmək deyil, həm də icra etdiyi prosedurun yekununda müəyyən nəticələr təqdim edə bilməkdir. Bu nəticələr isə özünü proqnozlar, məzmunlar, tövsiyələr, qərarlar və ya müəyyən fəaliyyətin avtomatlaşdırılması şəklində göstərə bilər.

İkinci məqam isə süni intellektin bir predmet kimi nə olmasındadır. Belə ki, tərəfimizdən təklif olunmuş ilkin tərifdə süni intellektin bir predmet kimi “alqoritmik sistemlər toplusu” olduğu göstərilmişdir. Bəs süni intellekt nədir? Maşın əsaslı sistem, alqoritmik sistem toplusu, rəqəmsal analitik sistemlər, avtonom qərar sistemləri yoxsa başqa bir şey? Əvvəla, onu qeyd edək ki, avtonom qərar sistemləri ifadəsi yalnız qərarvermə əlamətini göstərir və süni intellektin digər cəhətləri heçə sayılmış olur [6]. Ona görə də, bu ifadə uğursuzdur. Digər tərəfdən, rəqəmsal analitik sistemlər ifadəsi isə süni intellektin analiz qabiliyyətini göstərsə də, onun nəticə yaratma və təqdim etmə özəlliyinin kölgədə qoyulması dəməkdir [1]. Bu məqamda üzərində dayanılması lazım olan 2 əsas ifadə vardır: maşın əsaslı sistem və alqoritmik sistem toplusu.

ABŞ və Avropa İttifaqında qəbul olunan və haqqında yuxarıda bəhs etdiyimiz hüquqi aktlarda süni intellektə “maşın əsaslı sistem” (machine-based system) kimi yanaşılmışdır. Əslində bunun bir neçə təbii səbəbi vardır. Hər şeydən öncə, maşın əsaslı sistemlərin təqdim etdiyi nəticələr daha aydın izlənilə bilən və sonradan daha rahat təhlil oluna bilən olduğu üçün bu ifadə seçilmişdir. Həmçinin Avropa İttifaqı və ABŞ-nin süni intellekt tənzimləmələri avtonom rejimdə çalışan nəqliyyat vasitələri, robotlar, pilotsuz uçuş aparatları (dronlar), avtomatlaşdırılmış qərarvermə sistemləri kimi real tətbiqlərə istiqamətlənib. Bundan əlavə, Avropa İttifaqı və ABŞ hökuməti tərəfindən belə bir ifadənin seçilməsi süni intellektin yalnız proqram təminatı kimi deyil, həm də insan həyatına birbaşa təsir göstərən texnologiya kimi nümayiş etdirilməsinin bariz nümunəsidir [15; 23]. Daha dəqiq desək, maşın əsaslı sistem ifadəsinin avtonom robotlar, IoT cihazları (Əşyaların İnterneti) və fiziki qurğular üçün işlədilməsi daha uyğundur [14].

Alqoritmik sistemlər toplusu ifadəsi isə daha geniş və əhatəli olduğu üçün süni intellektin həm proqram təminatı, həm də öyrənmə və qərarvermə xüsusiyyətini əks etdirir [8, s. 84]. Əgər həm hüquqi, həm də texniki bir yanaşmanı ehtiva edən anlayış düşünürüksə, “alqoritmik sistemlər toplusu” ifadəsi daha məqsədmüvafiqdir, lakin hələ vahid tərifin formalaşdırılması üçün kifayət deyildir. Hər iki ifadənin bir-birilə olan qarşılıqlı əlaqəsinin aydın başa düşülməsi məqsədlə aşağıdakı müqayisə cədvəlinə diqqət yetiməkdə fayda var:

Cədvəl 1. Süni intellektin hüquqi tərifi ilə əlaqədar müqayisə [13; 16; 24]:

<i>Əsas meyarlar</i>	<i>Maşın əsaslı sistem</i>	<i>Alqoritmik sistemlər toplusu</i>
<i>Texniki yanaşma</i>	Əsasən süni intellektlə işləyən fiziki qurğuları ifadə edir.	Proqram təminatı, bulud əsaslı sistemlər və fiziki qurğular daxil olmaqla geniş spektri əhatə edir.
<i>Hüquqi məsuliyyət</i>	Məsuliyyət əsasən cihaz istehsalçıların və mütəxəssislərin üzərinə düşür.	Məsuliyyət alqoritmik hazırlayan mütəxəssislər, proqram təminatçıları və istifadəçilər arasında bölüşdürülə bilər.
<i>Əsas komponentlər</i>	Robotlar, avtonom nəqliyyat vasitələri, IoT cihazları, hesablama qurğuları.	Neyron şəbəkələri, statistik modellər, maşın öyrənməsi və dərin öyrənmə sistemləri üçün alqoritm modelləri.
<i>Tətbiq sahələri</i>	Konkret fiziki və ya maşın əsaslı sistemlərdə tətbiq olunur.	Həm fiziki sistemlərə, həm də virtual proqram təminatına əsaslanan texnologiyalarda tətbiq olunur.

Cədvəldən də göründüyü kimi, süni intellekt mahiyyət baxımından həm fiziki avadanlıqları əhatə edən “maşın əsaslı sistemlər”, həm də proqram təminatı və neyron şəbəkələri ilə bağlı alqoritm modellərini əhatə edən “alqoritmik sistemlər toplusudur”. Bu iki yanaşma bir-birini tamamlayır və süni intellektin müxtəlif tərəflərini kompleks şəkildə əks etdirir. Buna görə də, qeyd olunan terminlərdən birinin əsas götürülüb, digərinin unudulması vahid yanaşmada balanslı tənziyyətə metodunun təmin edilməsini çətinləşdirə bilər.

Təqdim olunmuş müqayisə cədvəlinə əlavə olaraq, süni intellektə vahid hüquqi tərifin təqdim edilməsi üçün hər iki terminin üstünlüklərini və çatışmayan cəhətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilirik:

I. “Maşın əsaslı sistemlər” ifadəsinin üstünlükləri aşağıdakılardır: 1) hüquqi müstəvidə tez-tez istifadə olunur; 2) süni intellektin avtonom və fiziki dünyaya təsir imkanlarını əks etdirir; 3) müxtəlif tətbiq sahələrinə uyğun gəlir. İfadənin çatışmayan tərəfləri bunlardır: 1) süni intellektin yalnız robotlar, avtonom cihazlar və fiziki sistemlər üzərində qurulduğunu vurğulayır. Lakin, süni intellektin böyük bir hissəsi tamamilə proqram təminatı formasında mövcuddur. Yəni hüquqi baxımdan maşın ifadəsi süni intellektin sırf avadanlıq və cihazlarla məhdudlaşdığı təəssüratını yarada bilər; 2) süni intellekt təkcə maşın əsaslı deyil, bulud verilənlər bazasında, paylanmış sistemlərdə və sosial şəbəkələrdə də işləyə bilər. 3) əgər süni intellekt bu ifadə ilə xarakterizə olunarsa, şirkətlər və digər istifadəçilər süni intellekt əsaslı sistemlərini sırf proqram təminatı olaraq təqdim edərək hüquqi məsuliyyətdən yayınmağa çalışa bilərlər [10; 19; 20].

II. “Alqoritmik sistemlər toplusu” ifadəsinin üstün cəhətləri aşağıdakılardır: a) süni intellektin fundamental texniki prinsipini əhatə edir və hüquqi məsuliyyətin mənbəyini dəqiq müəyyən edir; b) hesablama və məlumat emalı əsaslı bütün süni intellekt sistemlərinə uyğun gəlir; c) əksər süni intellekt texnologiyaları üçün keçərlidir. Belə ki, maşın öyrənməsi, dərin öyrənmə, sinir şəbəkələri, təbii dil emalı və digər süni intellekt əsaslı sistemlərin hamısı alqoritmlər vasitəsilə ilə işləyir; d) bu ifadə kodlaşdırılmış qaydalar, təlimatlar və riyazi hesablama mexanizmləri ilə izah oluna bildiyi üçün qanunvericilik aktlarında daha dəqiq və ölçülə bilən terminologiyaya malik ola bilər. İfadənin çatışmayan cəhətləri bunlardır: a) süni intellektin əsas işləmə funksiyasını alqoritmlər müəyyən etsə də, onun alqoritmlərdən başqa komponentləri də vardır. Məsələn olaraq, məlumat bazaları, hesablama gücü, sensorlar, istifadəçi interfeysləri və s. kimi elementləri göstərmək olar; b) bu ifadə hüquqi terminoloji kontekstdə daha çox dəqiq müəyyən edilmiş kod və əmrlərlə işləyən sistemlərə aid edilə bilər. Halbuki süni intellekt sistemlərinin bir çoxu öyrənmə və adaptasiya olunan quruluşda olduğu üçün sırf alqoritmik mexanizmlərlə məhdudlaşmır [2; 3; 21].

V. Nəticə

Nəticə olaraq, hər bir ifadənin özünəməxsus müsbət və mənfi tərəfləri vardır. Aydın olur ki, süni intellektə tam və dəqiq hüquqi anlayışın verilməsi bir qədər çətin prosedurdur. Əslində, bu təbii haldır və gün keçdikcə texnologiyanın inkişafının təsiri altında müvafiq sahədə yeni və innovativ addımların atılması ilə bağlıdır [18, s. 192].

Qeyd olunanlara əsasən, süni intellektə aşağıdakı kimi anlayış vermək mümkündür:

“Süni intellekt – insan tərəfindən müəyyən edilmiş məqsədlər üçün məlumatları emal edərək fiziki və virtual mühitlərə təsir edən, avtonom və ya qeyri-avtonom şəkildə fəaliyyət göstərən, proqnozlar, məzmunlar, tövsiyələr və qərarlar yaradan, proqram təminatı və hesablama infrastrukturunu vasitəsilə işləyən maşın əsaslı alqoritmik sistemlər toplusudur.

Qeyd olunan yanaşmanın hər bir hissəsi süni intellekti kompleks şəkildə izah edə bilər. Belə ki, *“insan tərəfindən müəyyən edilmiş məqsədlər üçün”* ifadəsi onu izah edir ki, süni intellekt insanların yaratdığı və onların məqsədlərinə xidmət edən bir texnologiyadır. Bu süni intellektin fundamental cəhətidir və onun təbiəti ilə ayrılmaz surətdə bağlıdır. *“Məlumatları emal edərək”* ifadəsi süni intellektin verilən məlumatları təhlil etmə və onları emal edərək müəyyən nəticələr təqdim edə bilmək qabiliyyətini nümayiş etdirir. Həmçinin verilənlərin işlənməsi zamanı fərdi məlumatların qorunması və məxfilik prinsiplərinə əməl edilməsinin vacibliyi nüansı da bu ifadə ilə izah olunur. Çünki emal və təhlil zamanı süni intellekt yayılması qanunla qadağan edilmiş məlumatları da analiz edə bilər ki, bu da onun hüquqi məsuliyyətini müəyyən edir. Sonrakı mərhələdə, *“fiziki və virtual mühitlərə təsir edən”* ifadəsi süni intellektin təkcə real aləmdə mövcud olan predmetlərə deyil, həm də rəqəmsal dünyaya bilavasitə tətbiq oluna biləcəyini izah edir. Bununla süni intellektin məhz fiziki və rəqəmsal sferada mövcud hüquqi normalara, eləcə də təhlükəsizlik təlimatlarına uyğun davranması vacib amilə çevrilir. *“Avtonom və ya qeyri-avtonom şəkildə fəaliyyət göstərən”* ifadəsi süni intellektin yalnız insan direktivi əsasında hərəkət etdiyini deyil, həm də nisbi müstəqil olmasını, yəni özbaşına qərarlar qəbul edə biləcəyini vurğulamaq məqsədi daşıyır. Bildiyimiz kimi, hər bir hərəkət və hərəkətsizlik müəyyən

hüquqi nəticə yaradır. Belə ki, süni intellektin zərərli davranışı zamanı onun həqiqətən avtonom rejimdə, yoxsa insan müdaxiləsi ilə hərəkət etdiyini müəyyən etmək vacibdir. Məsələn, avtopilot rejimində istifadə olunan nəqliyyat vasitələrinə quraşdırılmış süni intellekt texnologiyası qəza baş verərkən hüquqi məsuliyyət baxımından fərqli nəticələrə səbəb ola bilər. Yəni qəzanın məsuliyyəti sürücünün, avtomobil istehsalçısının, süni intellekt alqoritmini hazırlayan şirkətin və ya başqa bir tərəfin üzərinə düşə bilər.

Növbəti mərhələdə, “*proqnozlar, məzmunlar, tövsiyələr və qərarlar yaradan*” dedikdə süni intellektin verilənlər əsasında istifadəçilərə müəyyən nəticələr təqdim etmək və ya qərarlar qəbul etmək xüsusiyyətini göstərir. Daha sonra, “*proqram təminatı və hesablama infrastrukturunu vasitəsilə işləyən*” ifadəsi süni intellektin texniki əsaslarını, onun mühəndislik və texnologiya aspektini nəzərdə tutur. Belə ki, süni intellekt sistemlərinin normal fəaliyyəti üçün güclü proqram təminatı, hesablama resursları (bulud hesablama, serverlər və s.) və digər alqoritmlər tələb olunur ki, bu da həmin sistemin səmərəli və davamlı performansını üçün vacibdir. Nəhayət, “*maşın əsaslı alqoritmik sistemlər toplusudur*” ifadəsi göstərir ki, süni intellekt müxtəlif tipli alqoritm və maşın əsaslı sistemlərlə təchiz olunmuş kompleks və geniş texnoloji meqa predmetdir. Həmçinin yekun hissədə belə bir ifadənin təqdim olunması süni intellektin inkişafı və tətbiqi sahələrində inteqrasiya proseslərini nümayiş etdirir və balanslı tənzimləmə metodunun mahiyyətini açıqca izah etməklə hüquq elmi ilə texnika elminin qarşılıqlı vəhdətini ifadə edir.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Adam Roche. What is Digital Analytics? A Simple Guide.
URL: <https://snowplow.io/blog/what-is-digital-analytics> (last access: 15.04.2025).
2. AI vs. Algorithm: What's the Difference?
URL: <https://www.coursera.org/articles/ai-vs-algorithm> (last access: 14.04.2025).
3. Algorithm: What is it, what is it for, and what are the benefits?
URL: <https://bix-tech.com/understanding-algorithms-fundamentals-benefits/> (last access: 14.04.2025).
4. A pro innovation approach to AI regulation. Printed in the UK by HH Associates Ltd. on behalf of the Controller of His Majesty's Stationery Office. *Crown copyright*, (2023).
5. Artificial intelligence (AI) algorithms: a complete overview.
URL: <https://shorturl.at/v01pi> (last access: 15.04.2025).
6. Autonomous Decision Making: Revolutionizing Industries Across the Globe.
URL: <https://shorturl.at/jluGU> (last access: 14.04.2025).
7. Bendaoud, R., and Mouloudi, M. Algorithms: The Driving Power and Future of Artificial Intelligence. *Journal of Artificial Intelligence in Engineering Practice*, Vol 1, Issue 1, (2024) p.83-90.
8. Cath, C. Governing artificial intelligence: ethical, legal, and technical opportunities and challenges. *The Royal Society publishing*, Vol 376, Issue 2133, (2018). p.1-8.
9. Decree No. 530 of the President of the Republic of Azerbaijan dated March 19, 2025 on approving the "Artificial Intelligence Strategy of the Republic of Azerbaijan for 2025–2028". (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün süni intellekt Strategiyası*”nın təsdiq edilməsi haqqında *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 mart 2025-ci il tarixli 530 nömrəli Sərəncamı*).
URL: <https://e-qanun.az/framework/59218> (last access: 14.04.2025).
10. Dineva, K., and Atanasova, T. Systematic Look At Machine Learning Algorithms – Advantages, Disadvantages and Practical Applications. *International Multidisciplinary Scientific GeoConference: SGEM*, (2020). p. 317-324.
11. Dr. B. R. Kumar, *et al.* The Role of Artificial Intelligence in Decision-Making Processes. *African Journal of Biological Sciences*, 6(6), (2024). p. 6344-6362.

12. Elvin Egemenoglu. Definition of Artificial Intelligence Included in Legal Legislation for the First Time in Türkiye (in Turkish / Elvin Egemenoglu. Türkiye’de ilk Defa Yasal Mevzuatta Yapay Zeka Tanımına Yer Verildi).
URL: <https://shorturl.at/nlKXQ> (last access: 14.04.2025).
13. LeCun, Y., Bengio, Y., and Hinton, G. Deep learning. *Nature*, 521, (2015) p.436-444.
14. Marko Grobelnik and et al.. What is AI? Can you make a clear distinction between AI and non-AI systems?
URL: <https://oecd.ai/en/wonk/definition?utm=> (last access: 15.04.2025).
15. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 (Artificial Intelligence Act) (2024).
16. Russell, S., and Norvig, P. Artificial Intelligence: A Modern Approach (4th edition). *Prentice Hall Series*, (2020). p.1144.
17. Schuett, J. A Legal Definition of AI. *SSRN Electronic Journal*, (2019). p.1-14.
18. Stela Enver Mecaj. Artificial intelligence and legal challenges. *R. Opin. Jur., Fortaleza, ano 20, n. 34, maio/ago*, (2022). p. 180-196.
19. Suvankar Das. Advantages and Disadvantages of Machine Learning.
URL: <https://ellow.io/advantages-and-disadvantages-of-machine-learning/> (last access: 14.04.2025).
20. Ten key benefits of machine learning (with uses and FAQs).
URL: <https://uk.indeed.com/career-advice/career-development/benefits-of-machine-learning> (last access: 14.04.2025).
21. The benefits and harms of algorithms: a shared perspective from the four digital regulators.
URL: <https://www.gov.uk/government/publications/findings-from-the-drcf-algorithmic-processing-workstream-spring-2022/the-benefits-and-harms-of-algorithms-a-shared-perspective-from-the-four-digital-regulators> (last access: 14.04.2025).
22. Türkiye's first Artificial Intelligence Law Proposal to the Presidency of the Turkish Grand National Assembly (in Turkish / Türkiye Büyük Milliyet Meclisi Başkanlığı’na Türkiye’nin ilk Yapay Zekâ Kanun teklifi). (2024).
23. USA. 15. USC. 9401. Chapter 119-National Artificial Intelligence Initiative Act. (2020).
24. Vraj, S., Urvashi, T., and Ankit, S. A Comparative Analysis of Machine Learning Algorithms for Classification Purpose. *Procedia Computer Science*, 215, (2022) p. 422–431.
25. Yusuf Özkan. The EU has passed the world's first 'Artificial Intelligence Law': Facial recognition and citizen tracking systems are being banned (in Turkish / Yusuf Özkan. AB dünyanın ilk ‘Yapay Zeka Yasası’nı kabul etti: Yüz tanıma ve vatandaş takip sistemi yasaklanıyor).
URL: <https://www.bbc.com/turkce/articles/c6prpmyxm14o> (last access: 15.04.2025).

THE LEGAL STATUS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE CHALLENGES OF IMPLEMENTING A UNIFIED APPROACH

KAMRAN KHALILOV¹

Abstract

The modern legal system has been facing several innovations for many years. One of these new trends consists of artificial intelligence systems and their impact on legal activity. There is no doubt that, like any innovation, artificial intelligence also brings with it many positive and negative effects.

¹ PhD Student in Law / Department of Criminal Procedure, Baku State University / Lecturer at the Academy of the State Security Service of the Republic of Azerbaijan named after Heydar Aliyev / email: kamran.khalilov.isa@bsu.edu.az

In any case, in the light of the changing world and technological innovations, it is quite important for legal science to evaluate innovative tools and use their potential to the maximum. In this regard, in order to understand the impact of artificial intelligence on legal science, as well as to understand deeply the interaction of artificial intelligence-based systems with legal activity, it is necessary to determine its legal nature and form a unified approach. This research paper attempts to determine the legal nature of artificial intelligence and analyzes the potential difficulties faced in forming a unified approach. To this end, the author conducts a doctrinal analysis by examining international experience and the legislative activity of a number of developed countries, compares the positive and negative sides of a possible legal definition, and ultimately, presents a unified approach to artificial intelligence and justifies the need for a balanced regulatory method.

Keywords: artificial intelligence, definition, machine-based system, collection of algorithmic systems, unified approach, legal act, technology.

ПРАВОВОЙ СТАТУС ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ ЕДИНОГО ПОДХОДА

КАМРАН ХАЛИЛОВ¹

Резюме

Современная правовая система на протяжении многих лет сталкивается со множеством нововведений. Одной из таких новых тенденций являются системы искусственного интеллекта и их влияние на юридическую деятельность. Нет сомнений, что, как и любое новшество, искусственный интеллект несет с собой множество положительных и отрицательных эффектов. В любом случае, в свете меняющегося мира и технологических инноваций юридической науке крайне важно оценивать инновационные инструменты и максимально использовать их потенциал. В связи с этим для понимания влияния искусственного интеллекта на юридическую науку, а также для глубокого понимания взаимодействия систем на основе искусственного интеллекта с юридической деятельностью необходимо определить его правовую природу и сформировать единый подход. В данной исследовательской работе предпринята попытка определить правовую природу искусственного интеллекта и проанализировать потенциальные трудности, возникающие при формировании единого подхода. Для этого автор проводит доктринальный анализ, рассматривая международный опыт и законодательную деятельность ряда развитых стран, сравнивает положительные и отрицательные стороны возможного правового определения и в конечном итоге представляет единый подход к искусственному интеллекту и обосновывает необходимость сбалансированного метода регулирования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, концепция, машинная система, коллекция алгоритмических систем, единый подход, правовой акт, технология.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 17.04.2025

Çapa qəbul tarixi: 17.09.2025

¹ Докторант / кафедры уголовного процесса Бакинского государственного университета / Преподаватель Службы Академии Государственной Безопасности Азербайджанской Республики имени Гейдара Алиева / email: kamran.khalilov.isa@bsu.edu.az